

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті визначено особливості розвитку системи вищої педагогічної освіти на території України на початку ХХ ст., а саме систему організації навчання в університетах, історико-філологічному інституті князя Безбородька, учительських інститутах та на Вищих жіночих курсах.

Ключові слова: університет, учительський інститут, Вищі жіночі курси.

Проблема професійно-педагогічної підготовки вчителів постійно перебуває в центрі широкої громадської уваги. Оцінюючи її виняткову роль у формуванні національної самосвідомості народу, збереженні багатовікової історико-культурної спадщини, передові кола суспільства постійно порушували питання організації та діяльності національної вищої школи, ставили її в центрі своїх політичних і соціальних вимог. Отже, вивчення цього питання дає можливість визначити певні закономірності та позитивний досвід підготовки фахівців, який свого часу був забутий, але має важливе значення для вдосконалення професійної освіти сучасного вчителя.

Українські історики не оминули увагою питання історії розвитку вищої освіти, яка завжди впливала на суспільно-політичний, економічний та культурний потенціал суспільства. Проблеми розвитку вищої гуманітарної освіти в ХІХ – на поч. ХХ ст. досліджувала Н. Левицька [6]. Особливості розвитку окремих університетів на території України в ХІХ – на поч. ХХ ст. висвітлено в працях М. Халанського та І. Кравченко [12; 4]. Питання розвитку вищої жіночої освіти на Україні вивчав К. Шохоль [13].

У сучасній історико-методичній літературі розглянуто загальні тенденції та особливості розвитку вищої освіти в Україні в першій третині ХХ ст., проте недостатньо визначеними залишаються загальні тенденції підготовки педагогічних кадрів на початку ХХ ст.

Мета статті – визначити особливості організації системи вищої педагогічної освіти України на початку ХХ ст., а саме до 1917 р.

Характеризуючи розвиток вищої педагогічної освіти в Україні на початку ХХ ст., слід зазначити, що на функціонування вищої освіти в цей період вплинув ряд факторів: загальний рівень соціально-економічного розвитку держави, революційні події 1905–1907 рр., реакційна політика царського уряду, Перша світова війна.

До вищих закладів освіти досліджуваного періоду, які готували педагогічні кадри, належали класичні університети в Харкові, Києві, Одесі, Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька, учительські інститути та Вищі жіночі курси в Києві, Харкові, Одесі й інших містах [6, с. 36].

Олександр І затвердив 21 січня 1803 р. “Предварительные правила народного просвещения”, якими було передбачено відкриття університетів у Петербурзі, Вілльно, Казані й Харкові [12, с. 41]. Урочисте відкриття Харківського університету відбулося 17(29) січня 1805 р.

Аналіз навчальних планів і програм дає підстави стверджувати, що в Харківському університеті студенти отримували гарну підготовку з психолого-педа-

гогічних дисциплін, велику увагу приділяли індивідуальній роботі. Так, на вивчення психології виділяли 6 годин на тиждень: психологія (восени) – 3 години, логіка (весною) – 3 години. Крім того, потрібно було вивчити загальні для всіх студентів університету предмети: нові мови – французьку (4 години), італійську (2 години), німецьку (6 годин), англійську (5 годин), а також “приємні мистецтва” і гімнастичні вправи. Проте навчальні програми були перевантажені теоретичним матеріалом, існувала багатопредметність, бракувало часу на самостійну роботу. Для студентів-істориків, крім власних факультетських занять, обов’язковим було прослуховування лекцій з філософії, математики та фізики.

За статутом 1874 р., на історико-філологічному факультеті було утворено 11 кафедр: 1) філософія з відділеннями логіки, психології і історії філософії; 2) грецька словесність, відділи: грецької мови і тлумачення; історія грецької літератури і грецької давності); 3) римська словесність, відділи: латинська мова та тлумачення авторів; історія римської літератури; історія римської культури; 4) порівняльна граматики індоєвропейських мов; 5) історія російської мови і російської літератури; історія загальної літератури; 7) слов’янська філологія; 8) загальна історія; 9) російська історія; 10) церковна історія; 11) історія і теорія вишуканого мистецтва. Богослов’я і нові мови залишились предметами загальноуніверситетськими. Розпорядженням Міністра освіти від 24.01.1904 р. було введено викладання педагогіки як обов’язкового предмета. Педагогіку більшість членів факультету пропонували відокремити в особливу кафедру, “особенно ввиду розвитку експериментальної педагогіки и психологии”, меншість же пропонувала об’єднати її з кафедрою філософії [12, с. 17].

Урочистий акт відкриття “Університету св. Володимира” відбувся 15 липня 1834 р., а 28 серпня (9 вересня) 1834 р. почалися заняття в університеті. Першим розпочав свою діяльність філософський факультет, який майже повністю був укомплектований професорсько-викладацькими кадрами. До історико-філологічного відділення входило п’ять кафедр: 1) філософії; 2) російської словесності; 3) всесвітньої історії та статистики; 4) римської словесності і древностей; 5) грецької словесності і древностей [3, с. 25].

На 1 січня 1907 р. в Київському університеті св. Володимира працювало 252 посадові особи, з яких було: 138 викладачів різних категорій, 86 службовців у допоміжних навчальних закладах, 12 осіб інспекції та 16 посадових осіб адміністративної сфери [9, с. 5]. У цей час в університеті навчалися 4001 студент і 229 сторонніх слухачів, всього 4230 осіб. З цього числа протягом 1907 р. вибуло після закінчення курсу 503, до закінчення курсу з різних причин – 1492 особи [9, с. 12].

Аналіз навчальних планів показує, що в університеті були сильними лицейські традиції, відсутня чітка спеціалізація та наявний енциклопедизм. На класичному відділенні вивчали право, римське право, історію мистецтва. На історичному відділенні вивчали стародавню історію, середньовічну історію, нову історію, історію слов’ян, історію нової філософії. На предмети загальних курсів виділяли 14 годин на тиждень, тоді як на предмети спеціальних курсів – 8 годин. В університеті студенти отримували добру підготовку з психолого-педагогічних дисциплін, які включали такі предмети: педагогіка, психологія, логіка, дидактика, історія виховання. Психологію й логіку читали позмінно.

Після закінчення курсу навчання студенти складали іспити. Наприклад, на історико-філологічному факультеті це були історія середніх віків, грецька історія,

нова історія, грецька література, римська література, логіка і філософія, санскритська мова, порівняльне мовознавство. Для студентів усіх факультетів і відділів обов'язковими були лекції з російської словесності, російської історії, логіки, історії філософії, богослов'я, церковної історії, церковного права [6, с. 147].

На історико-філологічному факультеті працювали два гуртки: для занять слов'янознавством професора Т.Д. Флоринського та історико-етнографічний, під керівництвом професора М.В. Запольського-Довнара. У 1907 р. Радою університету було затверджено ще два гуртки: а) навчальної бібліотеки студентів юридичного факультету; б) Кавказького земляцтва [9, с. 13].

Одним із центрів вищої педагогічної освіти в Україні в кінці ХІХ – на поч. ХХ ст. став Ніжинський історико-філологічний педагогічний інституту ім. князя Безбородька, створений у 1875 р. на основі юридичного ліцею. Заклад був покликаний проводити всебічну підготовку вчителів класичних мов, російської мови й словесності та історії для середніх навчальних закладів. Інститут утримувався на кошти державного казначейства (70–75 тис. руб. у рік) й асигнування засновників ліцею (14,2 тис. руб. за рік).

На навчання приймали осіб, які закінчили гімназії й духовні семінарії, склали екзамени з російської та давніх мов й не мали моральних і тілесних вад. Історико-філологічний інститут готував учителів для класичних гімназій та науковців і мав два відділення – слов'яноросійське та класичне. Згодом було відкрито третє – історичне. Термін навчання – чотири роки, академічний рік тривав від 16 серпня до червня. При інституті працювала гімназія з пансіоном. У чотирьох “вищих класах” гімназії навчалася і виховувалося 120 стипендіатів – майбутніх студентів інституту. Історико-філологічний інститут був чи не найяскравішою сторінкою в історії Ніжинської вищої школи до 1917 р. за фаховим рівнем професури та наукової діяльності [6, с. 37].

Заняття в історико-філологічному інституті були побудовані за університетським типом. В інституті викладали такі предмети: 1) закон божий (6 годин); 2) філософія (логіка, психологія і історія філософії) (6 годин); 3) педагогіка, зокрема, дидактика, психологія і логіка (6 годин); 4) грецька словесність (грецька мова, історія і пояснення авторів, історія грецької літератури і грецької старовини) (16 годин); 5) римська словесність (латинська мова і пояснення авторів, історія римської літератури і римської старовини) (10 годин); 6) російська словесність (історія церковнослов'янської і російської мови та їх літератур і найголовніші слов'янські мови) (6 годин); 7) історія загальна (12 годин); 8) історія російська (12 годин); мови французька (4 годин) і німецька (6 годин).

Як бачимо, в інституті поряд з теоретичними предметами вивчали психологію, логіку, педагогіку та дидактику. Також велику увагу приділяли формуванню в студентів педагогічної майстерності, практичним умінням і навичкам. Із цією метою організовували практичну підготовку студентів, яка складалась з невеликого курсу лекцій з педагогіки та її історії, а також з кількох лекцій з конкретних методик. Педагогічна практика проводилась на випускному курсі. У Ніжинському інституті студенти останнього курсу з 6 жовтня по 1 листопада відвідували уроки наставників з грецької, латинської та російської мов, з історії та географії, а потім давали 6 пробних уроків. Перед цим під головуванням директора інституту влаштовували загальні бесіди, на яких наставники керівників давали студентам загальні педагогічні та дидактичні поради [10, с. 114].

Окрім вищезазначених вищих педагогічних закладів, з 1872 р. учителів в Україні почали готувати учительські інститути для міських, а з 1912 р. – для вищих початкових училищ та інших однотипних нижчих шкіл. Впродовж 1872–1920 рр. інститути вважалися фундаментальними розробниками змісту професійно-педагогічної підготовки в єдності теоретичної, методичної та практичної складових і функціонували як центри навчально-виховних комплексів.

Станом на 1 січня 1917 р. підготовку вчителів здійснювали сім учительських інститутів; Київський, створений 1 червня 1909 р.; Вінницький, створений 1 липня 1912 р.; Чернігівський, створений 1 липня 1910 р.; Глухівський, створений у 1874 р.; Катеринославський, створений у 1910 р.; Миколаївський, створений у 1913 р.; Полтавський, створений у 1914 р. Проте контингент студентів цих навчальних закладів був невеликим. На навчання приймали з 16 років учнів усіх станів і звань. Студенти вивчали Закон Божий, російську мову, арифметику, геометрію, географію, природознавство, педагогіку з дидактикою, співи, гімнастику. Чіткої спеціалізації не було [1, с. 192].

Аналіз навчальних планів і програм показує, що в учительських інститутах підготовка вчителів відбувалась на високому рівні. Велику увагу приділяли психолого-педагогічній, методичній та практичній підготовці. Студенти педагогічних інститутів поряд з іншими предметами вивчали: психологію, логіку, педагогіку та дидактику. Навчання організовували, виходячи з міркувань, що учительські інститути мають випускати не вузьких фахівців з якогось одного предмета, а широко освічених педагогів, вчителі набували глибоких знань з психології і методики навчання. Так, на педагогіку виділяли 5 годин на тиждень на II і III курсах: II курс (3 години на тиждень) – загальна педагогіка і дидактика, III курс (2 години на тиждень) – училищезнавство, історія педагогіки. Методику викладання кожного предмета читали на III курсі (1 година на тиждень). Студенти проходили практичну підготовку. На III курсі виділяли 11 годин на тиждень практичних уроків [4, с. 155].

Навчальні плани й програми учительських інститутів були затверджені Міністерством народної освіти як експериментальні ще 1876 р. терміном на три роки і залишалися незмінними до початку XX ст. Лише події 1905–1907 рр. стали основою для якісно нового етапу розвитку теоретичної професійно-педагогічної підготовки. Цей факт засвідчується рішеннями учительських з'їздів (директорів і викладачів учительських інститутів (Петербург, 1907 р.), директорів учительських інститутів та учительських семінарій Київського навчального округу (Київ, 1910 р.).

Учительським інститутам України початку XX ст. було притаманне ґрунтовне, детальне розроблення змісту теоретичної професійно-педагогічної підготовки. Вона включала інтегрований курс “Педагогіка” та окремі методики. Перший складався з розділів: “Загальна педагогіка”, “Дидактика”, “Училищезнавство”, “Історія педагогіки” – та інтегрував знання з філософії, психології, педології, фізіології, гігієни, логіки тощо. У цей час загалом збільшилася кількість годин на вивчення педагогіки [11, с. 99].

Розглядаючи розвиток вищої педагогічної освіти в 1905–1917 рр., слід зауважити про вагомий внесок жінки Вищих жіночих курсів, котрі готували педагогічних працівників.

Відзначаючи за жінкою покликання до педагогічної діяльності, спеціальна Комісія зі справ вищої жіночої освіти (1873) визнала за необхідне заснування вищих жіночих навчальних закладів “з чітко визначеним і закінченим курсом, що ґрунтується на вивченні історико-філологічних предметів, за зразком Вищих жіно-

чих шкіл у Берліні, які б випускали досвідчених викладачок для середніх жіночих навчальних закладів” [13].

Початок ХХ ст. ознаменувався відновленням діяльності Київських вищих жіночих курсів (1906), відкриттям Харківських (1907), Одеських (1906) та Катеринославських (1916) вищих жіночих курсів. Крім того, в 1907 р. був заснований Київський Фребелівський педагогічний інститут. Тенденцією часу стало відкриття приватних вищих жіночих навчальних закладів. На початку ХХ ст. утворилася досить розгалужена мережа вищих жіночих курсів (Київські вищі жіночі курси (1878, відновлені 1906 р.), Київські приватні загальноосвітні вечірні жіночі курси А.В. Жекуліної (1905), Київські жіночі загальноосвітні курси проф. Довнар-Запольського (1905–1908), Київські вищі жіночі історико-філологічні курси проф. Довнар-Запольського (1909), Київські лікувально-педагогічні курси Карницького “Мати і дитя” (1906–1909), Харківські вищі жіночі курси Харківського товариства взаємодопомоги трудящих жінок (1907), Харківські вищі загальноосвітні жіночі курси Невіад (1909–1916), Одеські вищі жіночі курси (1906), Катеринославські вищі жіночі курси (1916), Ніжинські історико-філологічні вищі жіночі курси (1916) [5, с. 89].

Архівні джерела засвідчують: більшість жінок вступали на медичні та історико-філологічні відділення. Так, на Київських вищих жіночих курсах у 1912–1913 рр. з 2970 осіб більшість навчалася на історико-філологічному відділенні [8, с. 188]. Подібний розподіл є характерним і для інших жіночих навчальних закладів. Випускниці історико-філологічних та фізико-математичних факультетів, будучи, як правило, висококваліфікованими фахівцями, викладали лише в початкових класах гімназій. Працювати у старших класах вони не мали права.

На Вищих жіночих курсах працювали найпрогресивніші викладачі, нерідко – на громадських засадах. Вони організовували науково-гурткову роботу курсів, де слухачки виступали з доповідями, читали реферати. Так, у 1907 р. на Одеських курсах були започатковані: літературний (керівник – приват-доцент В.Ф. Лазурський) і природничо-науковий, керований професором В.М. Меліковим, гуртки, на Київських вищих жіночих курсах – філософський гурток, який очолював П.Я. Светлов. Кращі наукові роботи слухачок виходили друком у виданнях вищих жіночих курсів. Зокрема, вечірні Вищі жіночі курси А.В. Жекуліної видавали “Літопис” курсів, Одеські курси – “Праці слухачок”, Київські – журнал “Мінерва” [2, с. 32].

Умови вступу на курси були майже однакові. Від бажаючих навчатися вимагали: 1) атестат чи свідоцтво про закінчення семи класів гімназії чи відповідного середнього навчального закладу, 2) метричне свідоцтво про народження, 3) свідоцтво про благонадійність, 4) дві фотокартки з особистим підписом, 5) згоду батьків (опікунів), якщо бажаючим навчатися на курсах не виповнився 21 рік. Для змісту навчально-виховного процесу ВЖК була характерною тенденція його університетизації (навчальні плани і програми наближали до університетських). Термін навчання на курсах становив в основному 4 роки, однак у різний період він коливався від 1 року до 6 (Одеські курси). Кількість факультетів і відділів на курсах була різною [7, с. 58].

Життєдіяльність вищих жіночих курсів в Україні забезпечувалась за рахунок оплати навчання слухачками, яка в середньому становила до 150 крб. за рік.

Перелік обов’язкових предметів для підрозділів, які готували педагога, майже на всіх вищих жіночих курсах був подібний: 1) богослов’я; 2) загальна педагогіка з дидактикою; 3) історія педагогіки; 4) школознавство; 5) психологія (загальна, індивідуальна і психологія дитячої душі); 6) етика та естетика (в зв’язку питаннями про

мету виховання); 7) вступ до філософії (окремі питання історії філософії); 8) логіка; 9) учіння про анатомо-фізіологічні особливості організму, що росте (в зв'язку із загальною анатомією і фізіологією людини); 10) шкільна гігієна; 11) педагогічна патологія (вчення про розумово відсталих та хворобливих дітей) [5, с. 88–89].

Висновки. Підсумовуючи результати аналізу організації процесу професійно-педагогічної підготовки вчителів на поч. ХХ ст., слід зазначити, що досліджуваний період характеризується пошуками навчального закладу, який би успішно готував як учителя середньої школи, так і викладача ВНЗ. Класичні університети (Київський, Харківський, Одеський) з педагогічними інститутами при них, учительські інститути та вищі жіночі курси заклали основу для функціонування та розвитку системи професійно-педагогічної підготовки вчителів в Україні в цей період. При цьому характерною рисою класичних університетів та Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородько в період до 1917 р. була наявність однотипних підходів до організації навчального процесу: надмірна перевантаженість теоретичним матеріалом та переважне вивчення предметів класичного циклу.

Провідними тенденціями розвитку учительських інститутів стали поглиблення змісту теоретичної професійно-педагогічної підготовки (за рахунок уведення нових розділів: “Училищезнавство”, “Історія педагогіки” та методик (фізики, природознавства, малювання, креслення, чистописання, співів, фізичних вправ), психологізація, педагогізація, фундаменталізація навчально-виховного процесу. Характерна їх особливість – перенасиченість навчальних програм фактологічним матеріалом та прагнення до підвищення рівня загальноосвітньої підготовки.

Особливості побудови навчально-виховного процесу на вищих жіночих курсах полягали в такому: поглиблена фундаментальна підготовка курсисток, що забезпечувала оволодіння ними теоретико-методологічними основами наук; посиленна увага до практичної підготовки студенток (порівняно з університетом), що сприяло їх комплексній професійній підготовці; науково-дослідна спрямованість навчально-виховного процесу, що забезпечувалося відповідними організаційно-педагогічними умовами (функціонування науково-дослідних допоміжних установ при курсах: амбулаторій, лабораторій тощо); виокремлення педагогічних відділень (факультетів) і зосередження педагогічної підготовки переважно на історико-філологічних факультетах курсів.

Список використаної літератури

1. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи / С.С. Вітвицька. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 316 с.
2. Дем'яненко Н.М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX – перша третина ХХ ст.) : монографія / Н.М. Дем'яненко. – К. : ІЗМН, 1998. – 328 с.
3. Киевский университет. – Документы и материалы 1834–1984 гг. / сост. В.А. Замлинский, А.А. Буравченков, А.В. Долинский и др. – К. : Вища школа, 1984. – 190 с.
4. Кравченко І.М. Підготовка вчителя початкової школи в Києві на початку ХХ століття: досвід діяльності Київського учительського інституту / І.М. Кравченко // Вересень. – 2007. – № 3–4 (40–41). – С. 153–162.
5. Лавріненко О.А. Практична професійна підготовка вчителя на Україні (1917–1928 рр.) / О.А. Лавріненко // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 4. – С. 216–223.
6. Левицька Н.М. Вища гуманітарна освіта XIX – поч. ХХ ст. : монографія / Н.М. Левицька. – К. : НУХТ, 2012. – 395 с.
7. Мельничук С.Г. Формування естетичної культури майбутніх учителів (історико-педагогічний аспект, 1860–1970 рр.) : монографія / С.Г. Мельничук. – Кіровоград : Кіровоградське книжне в-во, 1995. – 199 с.

8. Онопрієнко В.І. Осередки національного відродження. Українські університети в 1917–1918 рр. / В.І. Онопрієнко // Вісник Академії наук України. – 1992. – № 2. – С. 77–85.
9. Отчет Императорского Университета Св. Владимира за 1907 год (із фондів ЦНБ ім. Вернадського).
10. Паначин Ф.Г. Педагогическое образование в России / Ф.Г. Паначин. – М. : Педагогика, 1979. – 215 с.
11. Халамендик В.Д. До питання становлення та розвитку початкової освіти на Півдні України в ХІХ – на початку ХХ ст. / В.Д. Халамендик // Науковий вісник МДПУ. – Миколаїв, 2001. – Вип. 4. – С. 99–104.
12. Халанський М.Г. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 летие существования (1805–1905) / М.Г. Халанський. – Х. : ДВУ, 1908. – 585 с.
13. Шохоль К.Р. К вопросу о развитии высшего женского образования в России / К.Р. Шохоль // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1912. – С. 153–199.

Стаття надійшла до редакції 13.09.2013.

Венцева Н.А. Особенности организации высшей педагогической школы Украины в начале ХХ в.

В статье определяются особенности развития высшего педагогического образования на территории Украины в начале ХХ в., а именно система организации обучения в университетах, историко-филологическом институте им. Князя Безбородько и на Высших женских курсах.

Ключевые слова: университет, учительский институт, Высшие женские курсы.

Ventseva N. Features of organization higher pedagogical school of Ukraine at the beginning XX century

The author of the article studies the features of the development of higher pedagogical education in Ukraine in the beginning of the last century. Analyzes historical sources on this problem. Defines the regularities and the positive experiences of this period.

The development of the higher pedagogical education in Ukraine in the end of the twentieth century influenced by the following factors: socio-economic development of the country, the revolution of 1905, the tsarist government policy and the First world war.

To higher educational institutions of the early twentieth century were classical universities in Kharkov, Kiev, Odessa and historical-philological Institute prince Bezborodka in Negen. Pedagogical personnel trained in teaching institutes and higher women's courses in Kiev, Kharkov, Odessa and other cities.

In the universities, students get a good education for psycho-pedagogical disciplines. Much time is spent on individual work. In teaching institutions, except the psychological and pedagogical training of the students, much time is spent on methodological and practical work. The peculiarity of training at the higher women's courses was to link the deep theoretical-methodological work and practical training of students.

Thus the author of the article reveals positive trends in the development of higher pedagogical education in the early twentieth century. It also negative tendencies of the studied period.

Key words: University, pedagogical Institute, Higher women's courses.